

RIIGIKOHUS

ÕIGUSTEABE- JA KOOLITUSOSAKOND

Vahistamine Riigikohtu kriminaalkolleegiumi 2019. aasta praktikas

Kohtupraktika ülevaade

Kaido Sikka

kriminaalkolleegiumi nõunik

Tartu

2020

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1.1. Põhjendatud kuriteokahtluse ja vahistamisaluse tuvastamine	4
1.2. Lisatõenditele tuginemine ja tõendite tutvustamine	5
1.3. Vahistuse kestev lubatavus Euroopa Inimõiguste Kohtu ja Riigikohtu praktikas	5
1.4. Vahistuse kestva lubatavuse hindamise kriteeriumid Riigikohtu praktikas	6
1.5. Vahistamisaluse kontroll vahistuse kestva lubatavuse hindamisel	7
1.6. Riigi aktiivsus kriminaalasja menetlemisel kui vahistuse kestva lubatavuse hindamise kriteerium	8
1.7. Kaitsjate ja süüdistatavate käitumise arvestamine menetluse aktiivsuse kontekstis	8
1.8. Psühhiaatrilisele sundravile allutatud isiku vahistamise tingimused.....	9
1.9. Kinnipidamistingimused KrMS §-s 395 ¹ sätestatud vahistamismenetluse puhul	9
1.10. Psühhiaatrilise sundravi kohaldamise menetlusele üleminek.....	10
KOKKUVÕTE	12

SISSEJUHATUS

Riigikohtu kriminaalkolleegium on korduvalt rõhutanud, et kriminaalmenetluses on vahistamise puhul tegemist isiku põhiõiguste kõige intensiivsema riivega.¹ Justiitsministeeriumilt saadud andmete kohaselt esitas prokuratuur 2019. aastal maakohtutele 1067 vahistamistaotlust. Esitatud number ilmestab kõnekalt asjaolu, et vahistamine on kujunenud praktikas oluliseks kriminaalmenetluse tagamise vahendiks. Riigikohtu kriminaalkolleegium tegi 2019. aastal mitu olulist äramärkimist väärivat vahistusega seotud lahendit, selgitades muu hulgas vahistamisaluse tuvastamise üldpõhimõtteid, pikaajalise vahistuse kestva lubatavuse hindamist ja psühhiaatrilisele sundravile allutatud isiku vahistamise eeldusi. Artikli eesmärk on anda ülevaade kriminaalkolleegiumi lahendites väljendatud tähtsamatest õiguslikest seisukohtadest nimetatud valdkonnas.

¹ Vt nt RKKKm 20.05.2008, 3-1-1-30-08, p 10; RKKKm 08.03.2008, 3-1-1-80-07, p 13.

1.1. Põhjustatud kuriteokahtluse ja vahistamisaluse tuvastamine

Kriminaalmenetluse seadustiku (KrMS) § 130 lg 2 kohaselt võib kahtlustatava või süüdistatava vahistada prokuratuuri taotlusel ja eeluurimiskohtuniku määruse alusel või kohtumääruse alusel, kui ta võib kriminaalmenetlusest kõrvale hoiduda või jätkuvalt toime panna kuritegusid ning vahistamine on vältimatult vajalik. Seega saab isiku vahistamist pidada seaduslikuks üksnes siis, kui vahistamismäärusest nähtub üheselt ja selgelt esiteks põhjustatud kuriteokahtluse olemasolu ja teiseks KrMS § 130 lg-s 2 nimetatud vahistamise alus.²

Vahistamismääruses tuleb esitada selged põhjendused selle kohta, millistest asjaoludest ja tõenditest tulenevalt on kohtu arvates olemas nii põhjustatud kuriteokahtlus kui ka vahistamisaluse, st piisav ei ole üldist laadi arutluse ega standardsete formuleeringute väljatoomine.³ Viimati märgitu tähendab, et kuriteokahtluse põhjendamisel tuleb tugineda konkreetsetele kriminaaltoimiku materjalidele ning vahistamismääruses ei või piirduda tõdemusega, et toimiku materjali pinnalt on olemas põhjustatud kuriteokahtlustus või et kohtunik on selles veendunud. Enesestmõistetavalt ei ole aga kuriteokahtluse kui vahistamise ühe eeltingimuse tuvastamine võrreldav isiku süüküsimuse otsustamisega. Seetõttu ei pea kohus kuriteokahtlustuse põhjendatuse hindamisel analüüsima tõendite lubatavust sama põhjalikult kui kohtuliku arutamise raames süüdistatava süü tõendatust kaaludes.⁴

Kriminaalkolleegium märkis kriminaalasjas nr **1-18-8222** tehtud määruses, et kohus ei pea vahistamismenetluses toimima uurimisprintsipiile tuginevalt ega otsima enda algatusel kuriteokahtluse ja vahistamisaluse kohta tõendeid, mida vahistamistaotlus ei sisalda. Vahistamise nõuetekohane argumentatsioon peab sisalduma juba vahistamistaotluses, sest põhjustatud kuriteokahtluse ja vahistamisaluse olemasolu tõendamise kohustus on prokuratuuril.⁵ Siiski on ka kohtul kohustus tuvastada põhjustatud kuriteokahtlus. Kuigi kahtlustuses (ja vahistamistaotluses) esitatud karistatava teo kirjeldus ning kvalifikatsioon ei pruugi olla kriminaalasja lahendamise seisukohalt lõplikud, peavad need olema omavahel kooskõlas ja võimaldama kontrollida, millise teo toimepanemist isikule ette heidetakse.⁶ Näiteks juhul, kui isikut kahtlustatakse karistusseadustiku (KarS) § 255 lg 1 alusel kuritegelikku ühendusse kuulumises, tuleks kuriteokahtlustuse põhjendatuse lugemisel vältimatult ära näidata konkreetsed asjaolud, mis annavad aluse arvata, et isik kuulus kuritegelikku ühendusse.⁷

Kuriteokahtluse ja vahistamisaluse põhjendamisel peaks vältima asjatuid kordusi ning isikute tegevuse üldsõnalist kirjeldamist, sest need puudused kahandavad vahistamistaotluse jälgitavust oluliselt.⁸ Viimati nimetatud põhimõtet tuleb järgida ka maakohtul vahistamismääruse koostamisel, sest olukorras, kus kohus vahistamistaotluse tervikuna kriitikavabalt vahistamismäärusesse kopeerib, on ka kohtumäärus koormatud asjasse mittepuutuva tekstiga ja see muutub raskesti jälgitavaks.⁹ Kui kohtumääruse põhjendused ei

² RKKKm 10.05.2019, 1-19-401/34, p 9. Vt ka RKKKm 11.12.2006, 3-1-1-103-06, p 9; RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p 12.

³ RKKKm 10.05.2019, 1-19-401/34, p 9. Vt ka RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p 12.

⁴ RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222/47, p 7. Vt ka RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p-d 12 ja 12.1.

⁵ RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222/47, p 8.

⁶ RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222/47, p 8. Vt ka RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p-d 17 ja 19.

⁷ RKKKo 21.02.2019, 1-16-6452/340, p 48.

⁸ RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222/47, p 9. Näiteks on ebaotstarbekas vahistamistaotluses korduvalt nimeliselt üles loetleda kuritegelikku ühendusse kuulunud isikud ja kirjeldada nende omavahelisi seoseid, kui sellest ei ilmne mingisugust konkreetset seost isikuga või tema tegevusega, kelle vahistamist taotletakse.

⁹ RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222/47, p 10.

võimalda kontrollida isiku vahistamiseni viinud mõttekäigu kujunemist, on kohus rikkunud oluliselt menetlusõigust KrMS § 339 lg 2 tähenduses.¹⁰

1.2. Lisatõenditele tuginemine ja tõendite tutvustamine

Kui maakohtu määruses puuduvad kuriteokahtluse ja vahistamisaluse kohta nõuetekohased põhjendused, on ringkonnakohus pädev ise vastavad asjaolud tuvastama.¹¹ Lisatõenditele tuginedes saab ringkonnakohus vahistamismäärust oma põhjendustega täiendada siis, kui maakohtu määrus vastab selle põhistamisele esitatud minimaalsetele nõuetele. Kui ringkonnakohus aga leiab, et vaidlustatud määruses puuduvad üldse põhjendused, ei või ta ise põhjendusi lisada ja maakohtu määrust tagantjärele õiguspäraseks lugeda. Sellisel juhul tuleb maakohtu määrus tühistada.¹²

KrMS § 34¹ lg 2 kohaselt on kahtlustataval õigus taotleda juurdepääsu tõenditele, mis on olulised vahistamisaotluse põhjendatuse arutamiseks. KrMS § 34¹ lg 3 teise lause järgi võib prokuratuur määrusega keelduda tõenditele juurdepääsu võimaldamisest, kui see võib oluliselt kahjustada teise isiku õigusi või kui see võib kahjustada kriminaalmenetlust. Seega on vahistamismenetluses kriminaaltoimikule juurdepääsu võimaldamine prokuratuuri otsustada. Kriminaalkollegium on selgitanud, et kui kohus asub tõenditele juurdepääsust keeldumise põhjendatuse suhtes prokuratuurist erinevale seisukohale, pole tal pädevust ise vahistatavale või tema kaitsjale tõendeid tutvustada ega kohustada prokuratuuri seda tegema. Leides, et kahtlustatava õigust tõenditega tutvuda on alusetult piiratud, tuleb kohtul need tõendid vahistamisküsimuse lahendamisel kõrvale jätta (mn hindamiskeeld).¹³

Enne saab aga kohus prokuratuuri tõendite kõrvalejätmisest teavitada, andes sellega prokuratuurile võimaluse kaaluda, kas võtta esitatud taotlus tagasi, võimaldada juurdepääsu tõenditele või esitada veel muid tõendeid.¹⁴ Pärast prokuratuuri seisukoha väljaselgitamist saab kohus hinnata kohtule esitatud ja vahistamisaotluse aluseks olevatele tõenditele juurdepääsust keeldumise põhjendatust.¹⁵

1.3. Vahistuse kestev lubatavus Euroopa Inimõiguste Kohtu ja Riigikohtu praktikas

Õigus vabadusele ja isikupuutumatusse on oluline põhiõigus, mis on tagatud nii Eesti Vabariigi põhiseaduse, kriminaalmenetluse seadustiku kui ka rahvusvaheliste õigusaktidega. Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon (EIÕK) kui Riigikogu ratifitseeritud välisleping on koos Euroopa Inimõiguste Kohtu (EIK) asjakohase kohaldamispraktikaga Eestile siduv ja seda tuleb vahistuse küsimuste lahendamisel arvestada.

EIÕK art 5 lg 3 kohaselt toimetatakse iga vahistatu või kinnipeetu viivitamata kohtuniku või muu seadusjärgse õigusemõistmise pädevusega ametiisiku ette ning tal on õigus kohtumenetlusele mõistliku aja jooksul või vabastamisele kuni asja arutamiseni. Oluline on, et EIÕK kehtestab põhiõiguste kaitse miinimumstandardid, millega võrreldes võib riigisisene õigus ette näha ulatuslikuma kaitse. Samas ei saa EIÕK-st ja EIK-i praktikast tuletada täiendavaid põhiõiguste piiramise aluseid, mida riigisisene õigus ei sätesta.¹⁶

¹⁰ RKKKm 15.03.2019, 1-18-8222/47, p 16.

¹¹ RKKKm 18.06.2019, 1-19-766/28, p 11. Vt ka RKKKm 01.02.2012, 3-1-1-105-11, p 17.

¹² RKKKm 18.06.2019, 1-19-766/28, p 11.

¹³ RKKKm 18.06.2019, 1-19-766/28, p 13.

¹⁴ RKKKm 18.06.2019, 1-19-766/28, p 13. Vt ka RKKKm 01.06.2017, 3-1-1-27-17, p 11; RKKKm 04.05.2016, 3-1-1-110-15, p 18.

¹⁵ RKKKm 18.06.2019, 1-19-766/28, p 14.

¹⁶ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 17.

EIÕK art 5 lg 3 mõtteks on sisuliselt nõue, et isik tuleb vabastada, kui tema jätkuv vahi all pidamine ei ole enam põhjendatud.¹⁷ EIK on EIÕK art 5 lg 3 kontekstis selgitanud, et jätkuva vahistuse vältimatuks eeltingimuseks on põhjendatud kuriteokahtluse olemasolu, kuid vahistuse põhjendamisel peab kohus kindlasti tuginema ka asjakohas(t)e jätkuvat vabaduse võtmist õigustava(te) vahistamisalus(t)e olemasolule.¹⁸ Olukorras, kus need alused on asjakohased ja piisavad, teeb EIK kindlaks, kas riik on menetlenud asja erilise hoolsusega.¹⁹ EIK-i praktika kohaselt on isiku jätkuv vahi all hoidmine põhjendatud üksnes juhul, kui esinevad konkreetset tunnusemärgid tõelise avaliku huvi olemasolust, mis vaatamata süütuse presumptsioonile kaalub üles isiku vabadusõiguse.²⁰

Kuigi rahvusvahelistes õigusnormides, sh EIÕK art-s 5 kasutatud mõisted ja sõnastus ei pruugi alati täielikult riigisisese õigusega kattuda, on EIÕK-i ning KrMS-i sätete ja nende kohaldamispraktika siiski märgatavalt sarnane. Riigikohus on korduvalt selgitanud, et kriminaalmenetluses tohib isikut pidada vahi all üksnes siis (ja nii kaua), kui see on kriminaalmenetluse tagamiseks tõepoolest vältimatult vajalik.²¹ Erinevalt kohtueelsest menetlusest, mille puhul on KrMS § 131¹ lg 1 järgi kahtlustatava või süüdistatava vahi all pidamise kestus üldjuhul piiratud tähtaegadega, ei ole kriminaalasja kohtuliku arutamise staadiumis vahistamise kestus seadusega reguleeritud. Seetõttu tuleb vahistuse proportsionaalsust hinnata ka kohtumenetluse ajal.²² Kriminaalasja kohtuliku arutamise staadiumis ei ole aktsepteeritav süüdistatava mistahes kestusega vahi alla pidamine ning lähtuda tuleb põhimõttest, et vahistamisaluse kaal väheneb aja jooksul.²³

1.4. Vahistuse kestva lubatavuse hindamise kriteeriumid Riigikohtu praktikas

Kuna vahistuse kestvat lubatavust saab olulisel määral põhjendada just vahistamisaluse jätkuva olemasoluga, pole vahistuse proportsionaalsust võimalik analüüsida vahistamisalusest lahutatult.²⁴ Kriminaalasjas nr **1-16-2411** tehtud määruses käsitles kriminaalkolleegium põhjalikult vahistuse proportsionaalsuse kontrollimist, selgitades muu hulgas, milliseid kriteeriume tuleb kohtul selles olukorras hinnata.

Esmalt tuleb hoiduda faktiliste asjaolude põhjal kergekäeliste järelduste tegemisest vahistamisaluse jaatamise (ja seega vabadusõiguse riive) kasuks. Lisaks tuleb silmas pidada, et vahistuse kestvaks lubatavuseks peavad vahistamisalus(ed) esinema kogu vahistuse vältel. Muu hulgas tähendab see, et ka pika vahistuse kestva vajalikkuse põhjendamisel võib tugineda üksnes asjaoludele, mis on asjasse puutuvad põhiseadusega lubatud vabaduspõhiõiguse riive aluse suhtes.²⁵

Samuti tuleb hinnata, kas vahistamisaluse olemasolule vaatamata ning riigi aktiivsust kriminaalmenetluse korraldamisel arvestades on vahistusega kaasnev vabadusõiguse riive jätkuvalt proportsionaalne. Võimalik on olukord, kus pikaajalise vahistusega on jõutud sellise õigusriiklikult lubamatu valuläveni, millest alates on vabadusõiguse riive igal juhul välistatud

¹⁷ EIKo 543/033, *McKay vs. Ühendkuningriik*, p 4.

¹⁸ EIKo 72508/13, *Merabishvili vs. Gruusia*, p 222.

¹⁹ EIKo 23755/07, *Buzadji vs. Moldova*, p 87.

²⁰ EIKo 23755/07, *Buzadji vs. Moldova*, p 90.

²¹ Vt nt RKKKm 18.11.2019, 1-16-9171/1206, p 10; RKKKm 20.05.2008, 3-1-1-30-08, p 10; RKKKm 08.03.2008, 3-1-1-80-07, p 13.

²² RKKKm 18.11.2019, 1-16-9171/1206, p 10. Vt ka RKKKm 22.12.2017, 1-15-9213/80, p 45; RKKKm 22.02.2011, 3-1-1-110-10, p-d 11 ja 15.

²³ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 21. Vt ka RKKKm 18.11.2019, 1-16-9171/1206, p 10; RKKKm 22.12.2017, 1-15-9213/80, p 45.

²⁴ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 16. Vt ka RKKKm 08.11.2010, 3-1-1-86-10, p 12.1.

²⁵ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 22.

ning isik tuleb vahi alt vabastada.²⁶ Iseenesest võib ka pikk vahi all pidamine EIÕK art 5 lg 3 mõttes olla õigustatud, kui see johtub riigi parima tegutsemise korral arutatava kriminaalasja erilistest asjaoludest.²⁷ Nii võib näiteks mitmete kuritegude või suures grupis toimepandud keeruka kuriteo uurimine ning kohtulik arutamine nõuda palju aega, kuid vahi all pidamise avalik huvi kaalub sellegipoolest üles süüdistatava vabaduspõhiõiguse.²⁸

Kuigi nii EIK-i kui ka Riigikohtu praktikas on korduvalt hinnatud, kas süüdistatava vahi all oldud aeg on proportsionaalne, ei ole siiski võimalik määrata proportsionaalse vahistuse kindlaid piire. Kohtupraktika kohaselt võib üldtunnustatuks pidada arusaama, et vahistuse proportsionaalsuse kohta antav hinnang tähendab iga kord üksikotsustust.²⁹

Kokkuvõtvalt peab Riigikohtu praktika kohaselt pikaajalise vahistuse kestva vajalikkuse hindamisel kõigepealt analüüsima vahistamisaluse jätkuvat olemasolu.³⁰ Pärast selle sedastamist tuleb analüüsida, kui aktiivselt on riik kriminaalmenetlust toimetanud, arvestades kriminaalasja keerukust ja mahukust ning seda, kas kriminaalmenetluse venimine on tingitud süüdistatava ja/või tema kaitsja käitumisest.³¹

1.5. Vahistamisaluse kontroll vahistuse kestva lubatavuse hindamisel

Vahistamisaluse olemasolu hindamisel võib kohtupraktika kohaselt arvestada kahtlustatava käitumist, tema eelnevat elukäiku, isiklikke, perekondlikke ja majanduslikke suhteid ning teda vabaduses ümbritsevat sotsiaalset keskkonda. Kuigi kuriteo raskus ei ole iseseisev vahistamisalus, võib konkreetsetele asjaoludele tuginemisel olla põhjendatav, miks just selle kahtlustatava puhul võib kuriteo raskusest tulenev võimaliku karistuse raskus tingida kas kuritegude jätkuva toimepanemise või ka kriminaalmenetlusest kõrvalehoidumise ohu.³² Lisaks süüdistuse kohaselt varem toimepandud kuritegude jätkuva toimepanemise ohule paigutub kõnealuse vahistamisaluse alla ka alles kriminaalmenetluse käigus ilmnunud õigusemõistmisevastaste kuritegude (nt tõendite hävitamise, muutmise või võltsimise) toimepanemise oht.³³ Õigusemõistmisevastaste kuritegude toimepanemise ohust kui vahistamise alusest on põhjust rääkida siis, kui tuvastatakse, et isik on varem toime pannud õigusemõistmisevastaseid kuritegusid või enda tegevusega loonud selliste kuritegude toimepanemise ohu.³⁴

Vahistuse kestva lubatavuse hindamisel on oluline silmas pidada, et isiku vahistus võib mingil ajahetkel muutuda ebaproportsionaalseks isegi siis, kui jätkuvalt esineb vahistamise alus. Sellises olukorras peab kohus kaaluma isiku vahi all pidamise asendamist mõne

²⁶ RKKKm 07.02.2019 1-16-2411/677, p 22.

²⁷ RKKKm 07.02.2019. 1-16-2411/677, p 24. Vt ka RKKKm 22.02.2011, 3-1-1-110-10, p 16.

²⁸ RKKKm 07.02.2019. 1-16-2411/677, p 24. Vt ka EIKo 14379/88, W. vs. Šveits, p-d 29 ja 41-42.

²⁹ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 23. Vt nt EIKo 23755/07, Buzadji vs. Moldova, p 90; EIKo 5826/03, Idalov vs. Venemaa, p 139; EIKo 543/033, McKay vs. Ühendkuningriigid, p 45; EIKo 73270/01, Pihlak vs. Eesti, p 41; EIKo 55939/00, Sulaoja vs. Eesti, p 61; EIKo 30210/96, Kudla vs. Poola, p 110; EIKo 26772/95, Labita vs. Itaalia, p 152; EIKo 14379/88, W vs. Šveits, p 30; RKKKm 22.12.2017, 1-15-9213/80, p-d 45-50.

³⁰ RKKKm 07.02.2019. 1-16-2411/677, p 25. Vt ka RKKKm 22.02.2011, 3-1-1-110-10, p 15; RKKKm 22.12.2017, 1-15-9213/80, p 45.

³¹ RKKKm 07.02.2019. 1-16-2411/677, p 25.

³² RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 26.

³³ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 26. Vt ka RKKKm 11.12.2006, 3-1-1-103-06, p-d 15 ja 16; RKPJKo 16.11.2016, 3-4-1-2-16, p-d 129-130.

³⁴ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 26.

kergemaliigilise tõkendiga³⁵, kusjuures kõige sobilikum alternatiiv vahi all pidamisele on üldjuhul elektrooniline valve.³⁶

1.6. Riigi aktiivsus kriminaalasja menetlemisel kui vahistuse kestva lubatavuse hindamise kriteerium

Vahistamisaluse jätkuva olemasolu hindamise järel tuleb kontrollida ka riigi aktiivsust kriminaalasja menetlemisel. Riigikohtu ja EIK praktika kohaselt on see samuti vahistuse jätkuva lubatavuse kriteerium. Seejuures ei saa riigi aktiivsust analüüsida ega hinnata lahus menetletava kriminaalasja mahust ja keerukusest.³⁷

Kriminaalasja keerukuse ja mahukuse hindamisel peaks kohus tuginema kriminaalasja materjalist nähtuvatele asjaoludele, arvestades neid kogumis. Näiteks kriminaalasjas nr **1-16-2411** tehtud määruses leidis kriminaalkolleegium, et tegemist oli vaieldamatult keeruka ja mahuka kohtuasjaga: selles asjas oli kokku 9 süüdistatavat, kellele heideti ette 11 erineva kuriteokoosseisu täitmist, kohtuliku arutamise käigus tuli üle kuulata ligikaudu 110 isikut, süüdistatavate vastu oliesitatud 20 tsiviilhagi, üksnes jälitustoimingu protokollide avaldamine võttis aega 18 istungipäeva ning kõikide süüdistatavate emakeel ei olnud eesti keel, mistõttu osales kohtuistungitel tõlk.³⁸

Seejärel tuleb hinnata, kas menetlust on läbi viidud piisava aktiivsusega. Osutatud asjas toimusid esimesed kohtuistungid juba mõni kuu pärast süüdistatavate kohtu alla andmist ning korraldati riigiprokuröri asendamine ajaks, mil ta kohtulikul arutamisel osaleda ei oleks saanud. Samuti määrati süüdistatavatele viivitamatult riigi õigusabi, sest viimased loobusid kokkuleppelistest kaitsjatest, ning määrati asenduskaitsjad, et kaitsjate hõivatuse tõttu ei jääks kohtuistungid ära. Kriminaalkolleegium leidis, et kirjeldatud olukorras tegi kohus kõik endast oleneva, et menetlus toimuks võimalikult kiiresti.³⁹

Riigi aktiivsuse kontrollimisel on oluline arvestada ka prokuratuuri tegevust, eelkõige kohtueelse menetluse läbiviimist, aga ka prokuratuuri üldist töökorraldust. Näiteks ei osuta menetluse efektiivsele läbiviimisele see, kui prokuratuuri esindab kohtumenetluses samal ajal toimuv kolmes mahukas ning keerukas kohtuasjas sama riigiprokurör, kelle asendamine pole ühegi nimetatud kohtuasja puhul võimalik.⁴⁰

1.7. Kaitsjate ja süüdistatavate käitumise arvestamine menetluse aktiivsuse kontekstis

Lähtudes kaitseõigusest ja süütuse presumptsiooni põhimõttest ei saa kaitsjatele ega süüdistatavatele panna kohustust aidata menetluse tagamisele aktiivselt kaasa. Sellele vaatamata pole põhjendatud jätta vahistuse kestva lubatavuse hindamisel täielikult arvestamata süüdistatavate ja nende kaitsjate käitumist kriminaalmenetluses.⁴¹

Advokatuuriseaduse § 64¹ lg 2 kohaselt peab advokatuuri juhatus tagama riigi õigusabi katkematu korralduse ja osutamise ning riigi õigusabi mõistliku kättesaadavuse. Riigi õigusabi korraldus ja osutamine loetakse katkematuks ja mõistlikult kättesaadavaks, kui kõikidel päevadel on tagatud menetlustoimingute õigel ajal läbiviimiseks vajalik arv riigi õigusabi

³⁵ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 26. Vt ka RKKKm 27.02.2012, 3-1-1-9-12, p 13; RKKKm 22.02.2011, 3-1-1-110-10, p-d 11 ja 15.

³⁶ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 26. Vt ka RKKKm 27.02.2012, 3-1-1-9-12, p 13.

³⁷ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 30. Vt ka EIKo 73270/01, Pihlak vs. Eesti, p 42; EIKo 55939/00, Sulaoja vs. Eesti, p 62; EIKo 84/1995/590/676, Scott vs. Hispaania, p 74.

³⁸ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 31.

³⁹ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 32.

⁴⁰ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 32.

⁴¹ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 34.

osutavate advokaatide nimetamine ning selleks nimetatud advokaatide õigel ajal menetlustoimingutel osalemine. Riigi õigusabi seaduse § 18 lg 1 näeb ette, et advokatuur nimetab viivitamata kohtu, prokuratuuri või uurimisasutuse määruse alusel riigi õigusabi osutava advokaadi, kes kohustub asuma viivitamata riigi õigusabi osutama ja korraldama oma tegevuse selliselt, et tal oleks võimalik õigel ajal osaleda menetlustoimingutes.⁴²

Asjas nr **1-16-2411** tehtud määruses juhtis kriminaalkolleegium tähelepanu sellele, et olukorras, kus advokatuuris tegutseb üle 800 advokaadi, pole advokatuur neid kohustusi täitnud siis, kui riigi õigusabi osutajaks määratakse advokaat, kelle puhul on teada, et ta täidab juba kaitseülesannet teises suures ja mahukas kohtuasjas. Kui advokaadid, kes üldjuhul on vabatahtlikult kaitsjateks riigi õigusabi korras, on teiste suurte ja mahukate kriminaalasjadega juba hõivatud, peab advokatuuri juhatus tegema korralduse riigi õigusabi korras kaitsefunktsiooni täitmiseks mõnele muule advokaadile.⁴³

Sama moodi kui kaitsjate tegevusele, saab menetluse aktiivsuse kontekstis anda hinnangu ka süüdistatavate käitumisele. Viimati osutatud kohtuasjas leidis kriminaalkolleegium sedagi, et kui kaitsjad taotlevad vahetult enne põhiistungite algust istungite tühistamist enam kui pooltel päevadel, enamus süüdistatavatest ütlevad vahetult enne planeeritud istungit üles õigusabilepingud lepinguliste kaitsjatega ning süüdistatav(ad) ei ilmu istungile, on menetluse venimise suuresti põhjendanud süüdistatavad. Kirjeldatud juhul võivad nad olla asunud enda menetlusõigusi koordineeritult kuritarvitama.⁴⁴

1.8. Psühhiaatrilisele sundravile allutatud isiku vahistamise tingimused

Ülevaate esimeses pooles kirjeldatud vahistamisaluste korrektne tuvastamine on oluline ka seetõttu, et kõik vahistamised ei toimu KrMS § 130 lg-s 2 sätestatud üldistel alustel.

KrMS § 395¹ lg 2 kohaselt võib psühhiaatrilise sundravi kohaldamise menetlusele allutatud isiku vahistada prokuratuuri taotlusel ja eeluurimiskohtuniku määruse alusel või kohtumääruse alusel, kui isik on või võib menetluse kestel muutuda endale või teistele ohtlikuks või kui ta võib kriminaalmenetlusest kõrvale hoiduda või panna jätkuvalt toime õigusvastaseid tegusid.

Erikorra loomise vajadus tuleneb eelkõige sellest, et vaimselt haiged isikud ei ole suutelised oma õigusi ja kohustusi teostama tervete isikutega võrdväärselt ning seetõttu ei saa ka nende kinnipidamise tingimused olla samad. Ka EIK on mitmes lahendis leidnud, et üldjuhul on ebaterve psüühikaga inimese vabaduse võtmine õigustatud haiglas või sarnases kohases asutuses. Kriminaalasjas nr 1-19-401 tehtud määruses selgitas kriminaalkolleegium, et peamine erinevus KrMS § 395¹ lg 2 ja KrMS § 130 lg 2 alusel toimuva vahistamise vahel seisneb selles, et KrMS 16. ptk-s sätestatud sundravimenetluses saab isiku vahistada ka üksnes tema ohtlikkusele tuginedes, kui menetlusest kõrvalehoidumise ja/või uute kuritegude toimepanemise ohtu ei ole.

1.9. Kinnipidamistingimused KrMS §-s 395¹ sätestatud vahistamismenetluse puhul

Lisaks sellele, et KrMS § 395¹ lg 2 alusel toimuva vahistamise puhul piisab vahistamisalusena üksnes isiku ohtlikkuse tuvastamisest, on erinevad ka psühhiaatrilisele sundravi kohaldamise menetlusele allutatud isiku ja üldkorras vahistatud isiku kinnipidamistingimused. Sundravimenetluses toimuvat vahistamist korraldatakse KrMS §-s 131 sätestatud korras, kuid KrMS § 395¹ lg 4 kohaselt tuleb lisaks arvestada isiku vaimset seisundit.⁴⁵ Kui KrMS § 130

⁴² RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 35.

⁴³ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 36.

⁴⁴ RKKKm 07.02.2019, 1-16-2411/677, p 39.

⁴⁵ RKKKm 10.05.2019, 1-19-401/34, p 13.2.

alusel paigutatakse eelvangistust kandvad isikud vangistusseaduse (VangS) § 90 lg 2 kohaselt vangla eelvangistusosakonda või arestimajja, siis sundravimenetluses vahistatud isikud paigutatakse KrMS § 395¹ lg 1 alusel vangla meditsiiniosakonda või psühhiaatria tervishoiuteenust osutavasse haiglasse.

Kuivõrd vangla meditsiiniosakonna ja psühhiaatria haigla kinnipidamistingimused on erinevad, peab KrMS § 395² alusel vahistatud isiku kinnipidamiskohaks üldjuhul olema haigla. Vanglas on psüühikahäirega isiku kinnipidamine põhjendatud üksnes erandjuhtudel, nt kui haiglas ei leidu kinnipidamiseks vajalikul hulgal kohti.⁴⁶ Kinnipidamiskoha valiku võib sõnastada ka tingimuslikult, võimaldades näiteks haiglas vabade kohtade puudumisel pidada isikut kinni vangla meditsiiniosakonnas.⁴⁷ Kuna otsustus paigutada isik haiglasse või vangla meditsiiniosakonda mõjutab vahistatu õigusi, peab see kindlasti kajastuma vahistamismääruse resolutsioonis.⁴⁸

Eelnevast nähtub, et KrMS 16. ptk-s sätestatud psühhiaatrilisele sundravile allutatud isiku vahistamise kord erineb KrMS §-s 130 kehtestatud vahistamise üldisest korrast, võimaldades rohkem arvestada psüühikahäirega isiku seisundiga. Seega tuleb raske psüühikahäirega isik vahistada eelistatult sundravi kohaldamise menetluses KrMS § 395¹ alusel, mis tagab, et isikut peetakse kinni talle sobilikes tingimustes (psühhiaatria haiglas või vangla psühhiaatria osakonnas).⁴⁹

1.10. Psühhiaatrilise sundravi kohaldamise menetlusele üleminek

Kuigi kriminaalmenetluse seadustik ei reguleeri seda, millises menetlusetapis, kuidas ja kelle algatusel peaks toimuma üleminek psühhiaatrilise sundravi kohaldamise menetlusele, kuulub menetluse valiku initsiatiiv prokuratuuri kui kohtueelse menetluse juhi (KrMS § 30 lg 1) pädevusse.

Kui on põhjendatud kahtlus, et kahtlustataval võib olla raske psüühikahäire, saab prokurör kohaldada sundravimenetlust ja taotleda isiku vahistamist KrMS § 395¹ lg 2 alusel sundravimenetluse erisätteid järgides või taotleda vahistamist üldkorras ning määrata isiku terviseseisundi kindlakstegemiseks kohtupsühhiaatrilise ekspertiisi, taotledes vajadusel isiku paigutamist eeluurimiskohtuniku või kohtu määrusega KrMS § 102 alusel sundkorras raviasutusse. Ekspertiisi tulemuste selgumisel jätkatakse KrMS §-s 393 nimetatud aluste puudumisel kriminaalasja menetlemist üldises korras. Vastupidisel juhul tuleb aga taotleda isiku vahistamise jätkamist KrMS § 395¹ lg 2 alusel või sõltuvalt asjaoludest vabastada isik vahi alt KrMS § 137² lg 1 alusel.

Seejuures pole KrMS 16. ptk-s sätestatud sundravi kohaldamise menetlusele ülemineku vältimatuks eelduseks see, et isikule oleks käimasolevas menetluses tehtud kohtupsühhiaatria ekspertiis. Sundravimenetlust saab kohaldada ja kahtlustatava KrMS § 395¹ lg 2 alusel vahistada ka siis, kui ekspertiisi ei ole (veel) tehtud, kuid kogutud on muid kaalukaid tõendeid (nt mõnes varasemas menetluses koostatud ekspertiisiakt), mis kinnitavad isikul raske psüühikahäire olemasolu.

Kokkuvõtvalt peab prokuratuur enne vahistamise taotlemist muu hulgas hindama, kas kahtlustatava terviseseisund ei tingi üleminekut sundravimenetlusele ega isiku kinnipidamist KrMS 16. ptk-s sätestatud eritingimustel. Raske psüühikahäirega või selle kahtlusega isiku vahi all pidamine KrMS § 130 alusel ei või kesta kauem kui see on hädavajalik tema terviseseisundi

⁴⁶ Seletuskiri, lk 120-121. Vt ka RKKKm 10.05.2019, 1-19-401/34, p 13.4.

⁴⁷ RKKKm 10.05.2019, 1-19-401/34, p 13.4.

⁴⁸ RKKKo 24.04.2014, 3-1-1-20-14, p 11.1. Vt ka RKKKm 10.05.2019, 1-19-401/34, p 13.4.

⁴⁹ RKKKm 10.05.2019, 1-19-401/34, p 14.

kindlakstegemiseks. Prokuratuuri otsustus õige menetlusliigi valiku osas on eriti oluline seetõttu, et kohtul puudub menetlusliigi muutmiseks pädevus.

KOKKUVÕTE

Riigikohtu kriminaalkolleegium tegi 2019. aastal mitu äramärkimist väärivat vahistusega seotud lahendit. Kriminaalkolleegium pidas oluliseks välja tuua, millistel tingimustel on vahistamine lubatav ja võimalik ning selgitanud pikaajalise vahistuse kestva lubatavuse hindamist ja psühhiaatrilisele sundravile allutatud isiku vahistamise eeldusi.

Isiku vahistamisel tuleb prokuratuuril kui kohtueelse menetluse juhil kõigepealt välja selgitada, kas isik tuleks vahistada mõnel KrMS § 130 lg-s 2 sätestatud üldisel vahistamisalusel või KrMS § 395¹ lg-le 2 tuginedes. Selle otsustuse tegemisel on oluline arvestada isiku psüühilist seisundit, sest kriminaalkolleegiumi seisukoha järgi ei tohiks psüühikahäirega isikut vahistada KrMS §-s 130 kehtestatud korras, vaid eelistatult sundravi kohaldamise menetluses KrMS § 395¹ alusel. Selles menetluskorras saab tagada isiku jaoks sobivamad kinnipidamistingimused.

Pärast menetlusliigi valikut tuleb prokuratuuril esitada vahistamistaotluses nõuetekohane argumentatsioon põhjendatud kuriteokahtluse ja vahistamisaluse kohta. Kuriteokahtluse ja vahistamisaluse põhjendamisel peaks vältima asjatuid kordusi ning kahtlustatava(te)le süüks arvatud tegevuse üldsõnalist kirjeldamist, kuna see kahandab vahistamistaotluse jälgitavust oluliselt.

Kuigi kriminaalasja kohtuliku arutamise staadiumis pole vahistamise kestus seadusega reguleeritud, tuleb vahistuse proportsionaalsust hinnata ka kohtumenetluse ajal. Kriminaalasja kohtuliku arutamise staadiumis ei ole aktsepteeritav süüdistatava piiramatul kestusega vahi alla pidamine ning lähtuda tuleb põhimõttest, et vahistamisaluse kaal väheneb aja jooksul.

Vahistuse proportsionaalsuse hindamisel on oluline ka vahistamisalus, mistõttu tuleb hoiduda faktiliste asjaolude põhjal kergekäeliste järelduste tegemisest vahistamisaluse jaatamise ja seega vabadusõiguse riive kasuks. Lisaks peavad vahistamise alused vahistuse kestvaks lubatavuseks esinema kogu vahistuse vältel. Muu hulgas tähendab see, et ka pikka aega väldanud vahistuse kestva vajalikkuse põhjendamisel võib tugineda üksnes sellistele asjaoludele, mis on relevantset põhiseadusega lubatud vabaduspõhiõiguse riive aluse puhul. Seejärel tuleb analüüsida, kui aktiivselt on riik kriminaalmenetlust toimetanud ja kas asjas on olnud põhjendamatuid viivitusi. Arvestama peab ka kriminaalasja keerukust ja mahukust ning seda, kas kriminaalmenetluse venimine võib olla tingitud süüdistatava ja/või tema kaitsja käitumisest.